

IMPERIUM ASYRYJSKIE W VII W. PRZED CHR.

Treść: — 1. Ekspansja polityczna Asyrii. — 2. Asyria a państwa satelitarne. — 3. Dokonania kulturalne Asyrii. — 4. Upadek imperium. — Zusammenfassung

Od ok. 1900 roku przed Chr. na starożytnym Bliskim Wschodzie dominowała z małymi przerwami jedna potęga — Asyria. Jej wpływy sięgały przede wszystkim daleko za wschodnie granice imperium i nie ograniczały się tylko do supremacji politycznej, lecz także religijnej i kulturowej. W ciągu swej długowiecznej historii Asyria mogła cieszyć się prawie samymi sukcesami — przede wszystkim militarnymi. Dopiero VII w. przed Chr., po wspaniałym rozkwicie wszelkich nauk i literatury, stał się dla niej czasem schyłkowym i zabójczym w wyniku, jak to zwykle bywa, walk o władzę. Po wyniszczającej rywalizacji między pretendencjami do tronu Asyria znikła z historii na kilka tysięcy lat, by dopiero w połowie XIX w. po Chr. ukazać się, ale już jako zabytkowa ruina.

I. EKSPANSJA POLITYCZNA ASYRII

Nazywane w historiografii państwem nowoasyryjskim imperium zaczęło się umacniać od końca X w. przed Chr. w wyniku wielu przeprowadzonych podbojów skierowanych na północ. Pierwsi władcy tego okresu w wyniku reform gospodarczych i wojskowych (Aurdan II — 935–912 r. przed Chr.), udanej z asyryjskiego punktu widzenia kampanii przeciw Babilonii (Adadnirari II — 911–891 r. przed Chr.) i Aramejczykom (Tukulti-Ninurta II — 891–884 r. przed Chr.) oraz licznym wyprawom wojskowym Anurnasirpala II (883–859 r. przed Chr.) granica państwa została przesunięta aż do Armenii oraz Syrii. Panując nad tak rozległymi terenami dumni władcy asyryjscy tytułowali siebie „panami czterech stron świata”. Politykę tę kontynuował Salmanassar III (858–824 r. przed Chr.), który pokonał moc państwa Urartu oraz Syrii, po tym zaś — sięgnął z sukcesem po Babilonię. W ten sposób Asyria rozciągała się od granic Egiptu aż po Zatokę Perską. Po śmierci Salmanassara III na krótki tylko czas potęga mocarstwa zachwiała się, lecz wyniesiony na tron w wyniku wojskowego przewrotu Tiglatpileser III (744–727 r. przed Chr.) szybko przywrócił dotychczasową pozycję Asyrii na arenie między-

narodowej, łącząc nawet unią personalną Babilonię, przyjmując tam imię tronowe Pulu¹.

Politykę podbojów kontynuował syn Tiglatpilesera III Salmanassar V (727–722 r. przed Chr.), który musiał borykać się z licznymi rewoltami wewnątrz państwa, co jednak nie przeszkodziło mu kontynuować wyprawy na zachód od granic Asyrii. Jednym z najbardziej znanych jego czynów jest uśmierzenie buntu izraelskiego króla Ozeasza (731–722 r. przed Chr.) i oblężenie Samarii, podczas którego w tajemniczych okolicznościach zakończył życie (zob. 2 Krl 17,1–6; 18,9–12). Jego następcą został Sargon II (722–705 r. przed Chr.), który wskutek licznych buntów wewnątrz kraju nie mógł koronować się na króla Babilonu, z czego skorzystał skwapliwie niejaki Merodak-Baladan (Mardukapiliddin — 721–710 r. przed Chr.) obejmując władzę nad południowymi terenami Mezopotamii, który został jednak szybko wygnany przez Sargona II. Założona przez Sargona II dynastia zasiadała na tronie Asyrii bez mała jeden wiek, aż do jej całkowitego unicestwienia².

Ostatnimi najwybitniejszymi władcami państwa nowoasyryjskiego byli: Sennaheryb (704–681 r. przed Chr.), Asarhaddon (680–669 r. przed Chr.) i Assurbanipal (668–627 r. przed Chr.). Pierwszy z nich w 701 r. przed Chr. przeniósł stolicę państwa do Niniwy (zob. 2 Krl 19,36; Iz 37,37), czyniąc to odwieczne miasto prawdziwą metropolią pod względem politycznym i kulturowym. Ćwierć wieku trwały w mieście prace budowlane przy zaangażowaniu tysięcy niewolników, których dostarczały liczne wyprawy wojenne. Zaniedbane dotychczas miasto wzbogaciło się wspaniałymi budowlami i urządzeniami technicznymi, które wyrastały wręcz z ziemi. Powstały zatem potężne mury obronne, wewnątrz których wzniosły się liczne świątynie, pałace wielmożów, przestronne ulice, nowoczesne wodociągi i mile dla oka parki miejskie³.

Działalność Sennaheryba nie ograniczała się jednak tylko do dbania o zewnętrzny wygląd nowej stolicy imperium. Jego plany polityczne wybiegały daleko poza jej obszar, tym bardziej, że u południowych granic państwa głowę podnosił odwieczny jego konkurent — Babilonia. Wyrazicielem niepodległościowych dążeń Babilonii stał się działający już wcześniej na tym polu Merodak-Baladan. Poszukując zwolenników idei wyzwolenia się spod supremacji Asyrii państw z obszaru Bliskiego Wschodu zwrócił się m.in. do silnego wówczas Elamu, państw z terenu Palestyny oraz judzkiego króla Ezechiasza (728–699 r. przed Chr.), który chętnie przystał do spisku. Powstanie antyasyryjskie wybuchło w 703 r. przed Chr. Babilonia zdołała zrzucić jarzmo asyryjskie, lecz wolność trwała zaledwie 9 miesięcy, kiedy Sennaheryb błyskawicznie rozprawił się z koalicjantami. Według kronik asyryjskich, z terenów zajętych przez Asyryjczyków wprowadzono wówczas do niewoli 208.000 ludzi. Juda na podobny los czekała ok. dwóch lat, kiedy w 701 r. przed Chr., po zdobyciu licznych miast w Palestynie południowej, u wrót Jerozolimy stanęły wojska asyryjskie (zob. 2 Krl 18,13–16). Król Ezechiasz za

¹ NBL 2, kol. 192.

² G. Roux, *Mezopotamia*, Warszawa 1998, s. 257–265.

³ A. Parrot, *Ninive und das Alte Testament*, Zollikon – Zürich 1955, s. 121.

odstąpienie od plądrowania miasta musiał opłacić się bardzo wysokim okupem⁴. Jerozolima na pewien czas mogła poczuć się wolna, lecz nie na długo. Po krótkim czasie wojska Sennaheryba ponownie stanęły pod murami stolicy judzkiej, by ostatecznie rozprawić się z przywódcą rebeliantów z terenu Palestyny — Ezechiaszem z Judy. Jednak, zamiast ten nie powiódł się, ponieważ w czasie oblegania miasta w obozie asyryjskim wybuchła tajemnicza zaraza kładąc pokotem 185.000 wojowników (zob. 2 Krl 19,35–37). Biblia przypisuje to nadzwyczajnej interwencji Boga Izraela, kroniki asyryjskie natomiast przemilczają ten fakt. Czy takie zdarzenie było możliwe?⁵

Grecki historyk Herodot stwierdza, że na obóz asyryjski napadły olbrzymie chmary myszy, które poprzegryzały skórzane części uzbrojenia Asyryjczyków, co zmusiło Sennaheryba do odwrotu. Można pokusić się o zestawienie kilku faktów, które dałyby rzeczywisty obraz całości. Otóż nadzwyczaj liczebna inwazja gryzoni, myszy czy szczurów, mogła spowodować wybuch jakiejś śmiertelnej epidemii, która zdziesiątkowała asyryjską armię, co zmusiło Sennaheryba do odwrotu. Mieszkańcy Jerozolimy natomiast w tym fakcie widzieli cud zdziałany przez Boga na ich rzecz. Posłanie bogatego trybutu do Niniwy przez Ezechiusza miało zapewnić w przyszłości Judzie spokój ze strony Asyrii, co było tym ważniejsze, że coraz mocniejszy stawał się już Egipt, a więc przynajmniej z jednej strony Juda zapewniła sobie bezpieczeństwo⁶.

Zapewniwszy sobie spokój na zachodzie imperium, Sennaheryb musiał ciągle borykać się z niepokorną Babilonią, w której nieustannie wybuchały antyasyryjskie zamieszki. Chcąc się ostatecznie rozprawić z odwiecznym konkurentem w 694 r. przed Chr. Sennaheryb zaatakował najpierw od strony Zatoki Perskiej Elam, następnie w 689 r. wielkie miasto Babilon. Jednak popełnił przy tym niewybaczalny dla ówczesnych ludzi błąd: splądrował i zburzył świątynię głównego boga Babilonu — Marduka. Nadto nakazał wymordować wszystkich mieszkańców miasta, a je samo zrównać z ziemią i zalać wodą. Nic zatem dziwnego, że w kilka lat później został zamordowany w świątyni boga Nabu podczas modlitwy, co odebrano jako karę bogów Sumeru i Akkadu⁷.

Po nagłej śmierci Sennaheryba panowanie po nim objął według zasad dziedziczenia nie najstarszy syn, lecz syn faworytki zamordowanego króla — Asarhaddon.

⁴ Tekst biblijny (2 Krl 18,14) podaje, że Ezechiasz dostarczył jako okup 300 talentów srebra, 30 talentów złota oraz spizowe obicia futryn świątyni jerozolimskiej. Natomiast gliniany cylinder Sennaheryba, zapisany pismem klinowym, wylicza jako okup wojenny 800 talentów srebra, 30 talentów złota, drogie naczynia, szlachetne kamienie, licznych śpiewaków i śpiewaczki oraz królewski harem. Tekst asyryjski zob. H. Gressmann, *Altorientalische Texte zum Alten Testament*, Berlin – Leipzig 1926, s. 353 n. Nadto król asyryjski chwali się w tym dokumencie, że wziął do niewoli 200.150 osób (Biblia przemilcza ten fakt), co wydaje się liczbą bardzo przesadzoną i jest w ogóle największą liczbą wymienioną w asyryjskich dokumentach. Biorąc pod uwagę niewielkie terytorium Judy, niezbyt udaną wówczas wyprawę Sennaheryba oraz prawdopodobieństwo, że jeńcy pozostali w kraju, rodzi się pytanie, dlaczego w kronice występuje tak wysoka liczba? Może to być spowodowane błędnym odczytaniem klinów, gdzie zamiast setek tysięcy występują tysiące. Tak więc chodziłoby o 2150 wziętych do niewoli osób, co jest bardzo prawdopodobne; zob. P. Heineisch, *Geschichte des Alten Testaments*, Bonn 1950, s. 217.

⁵ J. Jelitto, *Historia czasów Starego Testamentu*, Poznań 1961, s. 240–242.

⁶ W. von Soden, *Herrscher im Alten Orient*, Berlin – Göttingen – Heidelberg 1954, s. 108.

⁷ G. Roux, *iw.*, s. 269.

Początek jego panowania naznaczony był walką z braćmi, którzy także rościli pretensje do tronu. Zyskawszy jednak poparcie armii Asarhaddon mógł już bez przeszkód władać Asyrią. W swoich kronikach wspomina, że władzę pomogli zdobyć mu asyryjscy bogowie, którzy później umacniali go w wykonywaniu władzy przez udzielenie szczególnych darów⁸:

Aššur, ojciec bogów, upoważnił mnie przez założenie i zamieszkanie, i przez rozszerzenie obszaru Asyrii. Sin, pan korony, jako mój los ustanowił siłę, męskość, pełnię piersi. Samaš, światło bogów, sławę najwyższą mego najważniejszego imienia rozszerzył. Marduk, król bogów, rzucił strach przed moim królestwem jak burzę potężną na kraje świata. Nergal, najmocniejszy wśród bogów, jako dar udzielił mi złość, przestraszył i blask. Isztar, bogini walki i wojny, jako dar dała mi mocny łuk i oszczep.

Jednym z pierwszych jego posunięć było odbudowanie Babilonu jako zadośćuczynienie oddane bogom tego miasta. Mimo że nowy król asyryjski nie miał tak bezwzględnego charakteru jak jego ojciec, to jednak prowadził liczne wojny, by zapewnić pokój swemu państwu. Początkowo zmuszony był uśmierzyć bunt Aramejczyków z południa, wspieranych przez Elam. Po kilku porażkach to ostatnie państwo zawarło w roku 675 układ, dzięki któremu w Babilonii zapanował spokój. Asarhaddon nie poszedł jednak w ślady swych poprzedników i nie ukarał krwawo zbuntowanych, lecz zadowolili się hojną daniną wojenną.

Więcej problemów sprawiała Asarhaddonowi państwa leżące na zachód od Asyrii, przeciw którym podjął szereg kampanii wojennych. Już w 679 r. przed Chr. umocnił asyryjski garnizon na południu Palestyny, który był pomyślany jako baza wypadowa przeciw Egipcjom. W dwa lata później krwawo stłumił powstanie Sydończyków, którzy byli wspierani przez Tyr. Nie ulega przy tym wątpliwości, że za tymi antyaszyryjskimi zrywami krył się pochodzący z nubijskiej dynastii egipski faraon Taharka (690–664 r. przed Chr.). Jego zakulisowe działanie przekonało ostatecznie Asarhaddona do zniszczenia tego ostatniego ośrodka buntu. Po nieudanej pierwszej kampanii w 674/73 roku przeciw Egipcjom w dwa lata później w toku błyskawicznej kampanii asyryjski generał Ša-nabû-šu zdobył stolicę Egiptu Memfis. Faraon zmuszony został do ucieczki, a w ślad za nim aż do granic Nubii podążyli Asyryjczycy. Cały kraj Asarhaddon podzielił na 22 okręgi podatkowe osadzając w nich swoich gubernatorów. Asyryjskie panowanie nad krajem faraonów trwało dwa lata, kiedy po tym okresie pojawił się Taharka, odbijając Memfis. By stłumić bunt, Asarhaddon wyruszył niezwłocznie nad Nil, lecz w czasie marszu ciężko zachorował kończąc swe życie gdzieś na terenie Palestyny w roku 669 przed Chr.⁹

⁸ Zob. AOAT, s. 354–357.

⁹ W. von Soden, jw., s. 119–124.

Śmierć Asarhaddona z dala od stolicy państwa w dziwny sposób nie wywołała zwyczajowych walk o tron. Dużą zasługę w tym miała niewątpliwie ulubiona żona Sennaheryba — leciwa już Nakija, popierająca jako nowego władcę Assurbanipala. Wstąpił on na tron w 669 r. przed Chr., lecz dokładna data końca jego panowania nie jest znana, a historycy umieszczają ją między 630 i 625 rokiem przed Chr. Swego starszego brata Šamaš-šum-ukina uczynił władcą w Babilonie (669–648 r. przed Chr.). Ta dwuwładza nie osłabiła potęgi Asyrii, lecz na pewien czas jeszcze bardziej umocniła polityczną jedność całej Mezopotamii.

Honorem Assurbanipala było rozprawienie się z groźnym konkurentem na zachodzie imperium — Egiptem. Okazja nadarzyła się wkrótce, kiedy egipcscy namiestnicy zbuntowali się przeciw Asyryjczykom, ci zaś nie zwlekając błyskawicznie pojawili się w delcie Nilu (667 r. przed Chr.), poddając ją ponownie swej władzy. Znany już faraon Taharka i tym razem zdołał umknąć. Zdobyć Górnego Egiptu zapewniłoby Assurbanipalowi niepodzielne panowanie w tym rejonie, lecz udało mu się uprowadzić do Niniwy władcę Sais Necho, którego wkrótce potem ułaskawił i ustanowił władcą Sais (610–595 r. przed Chr.), a jego syna Psametyka — namiestnikiem Atribis. W ten sposób Asyria zapewniła spokój w części Egiptu¹⁰.

Wkrótce jednak pojawił się niejaki Tanutamon Kuszyta, który obwołał się królem i w zwycięskim pochodzie zdobył Asuan, Teby oraz Memfis. Assurbanipal na te poczynania nowego faraona zareagował błyskawicznie i ponownie przejął w swe władanie Memfis, zmuszając Tanutamona do ucieczki. W akcie zemsty asyryjski król zniszczył doszczętnie dumne Teby — siedzibę Amona i zagarnął niezliczone, gromadzone od wieków skarby świątynne. Teoretycznie Asyria mogła się poczuć władczynią całego Egiptu¹¹.

Obok militarnych sukcesów w Egipcie Assurbanipal mógł pochwalić się także udanymi podbojami na terenach fenickich, gdzie podporządkował sobie Arad i Tyr. Sukcesy militarne Assurbanipala zapewniły imperium spokój na kilka lat. Jednak po dziesięciu latach kontroli nad Egiptem w 655 r. przed Chr. zbuntował się przeciw Asyrii Psametyk, syn uhonorowanego przez Assurbanipala Necho, odzyskując niezależność. Jakby tego kłopotu było mało, ustanowiony królem w Babilonie brat Assurbanipala Šamaš-šum-ukin stanął na czele ligi antyaszyryjskiej, do której należały kraje Aramejczyków, Elamitów oraz państwa syropalestyńskie. Walka trwała cztery lata; po tym zaś czasie Babilon zdobyto w 648 r. przed Chr., a brat-buntownik zginął w płomieniach pałacu. W roku 639 została zniszczona stolica Elamu Suza, a cały kraj został obrócony w perzynę¹².

Podbiwszy bądź zniszczywszy na zawsze swoich wrogów Assurbanipal mógł teraz odbierać hołdy od swych poddanych i płać się w zrabowanym bogactwie. Granice imperium asyryjskiego były teraz rozległe jak nigdy dotąd, a jego blask zdawał się być nieprzemijający. Był to jednak tylko pozorny spokój i złudna chwala. Za wszystkimi tymi zwycięstwami kryła się ogromna ofiara Asyrii złożona

¹⁰ J. Zabłocka, *Historia Bliskiego Wschodu w starożytności*, Wrocław 1987, s. 338.

¹¹ P.A. Clayton, *Die Pharaonen. Herrscher und Dynastie im Alten Ägypten*, Augsburg 1998, s. 193.

¹² C. Schedl, *Historia Starego Testamentu*, t. 4, Tuchów 1995, s. 248 n.

bogom wojny, która sprawiła, że była ona, wbrew pozorom, teraz słabsza niż kiedykolwiek. Był to już lew czekający nieświadomie na swą śmierć.

II. ASYRIA A PAŃSTWA SATELITARNE

Na scenie dziejów starożytnego Bliskiego Wschodu Asyria zajmuje wyjątkowe miejsce, które zostało wyznaczone przez jej politykę zewnętrzną. Głównym nurtem polityki wobec terenów i krajów ościennych była przede wszystkim ekspansja militarna. Nie należy jednak rozumieć jej w sensie dzisiejszej polityki, lecz trzeba wziąć pod uwagę faktor religijny. Wszystkie wojny podejmowane i prowadzone były na rozkaz oraz w imię boga Assura. Król asyryjski rozszerzał w imię tego boga zakres swoich wpływów, a lokalne bóstwa bardzo często były uprowadzane w niewolę do stolicy imperium, gdzie pełniły podrzędną rolę wobec Assura. W aspekcie administracyjnym podbite tereny stawały się państwami-satelitami mocarstwa asyryjskiego. Trend ten zaznaczył się przede wszystkim w czasach państwa nowoasyryjskiego.

Będąca kolosem politycznym Asyria przytłaczała swą wielkością wszystkie sąsiednie państwa, które w porównaniu z nią jawiły się jako polityczne karły. Podobnie rzecz miała się i z Judą, która tylko dzięki niecodziennemu zbiegowi okoliczności uniknęła zagłady politycznej za czasów króla Ezechiasza. Następni królowie judzcy, Manasses (699–643 r. przed Chr.) i Amon (643–641 r. przed Chr.), zmuszeni byli zachować wiernopoddańczą postawę wobec asyryjskich władców. Wraz z innymi królami z Bliskiego Wschodu — między innymi z Hatti, Tyru, Byblos, Edomu, Moabu, Ammonu, Gazy, Aszkalonu i Ekronu — otrzymali nakaz dostarczania materiałów budowlanych do Niniwy. W czasie kampanii militarnych asyryjskich władców przeciw Egiptowi Palestyna była tranzytem dla wojsk hegemonu. Stąd wszyscy zależni władcy zostali zmuszeni do zaopatrywania asyryjskich oddziałów w żywność oraz wszystkie niezbędne rzeczy potrzebne do zachowania sprawności bojowej.

Również polityka zagraniczna nie mogła być prowadzona już niezależnie od decyzyjnego centrum w Niniwie; wszystko musiało być uzgadniane z aktualnym panem tego świata. Jeśli jakiś wasal chciał czasami wykazać swą własną inwencję, szybko był przywoływany do porządku. Tak stało się między innymi z Manassesem, który dał się wciągnąć do koalicji antyasyryjskiej. Skutki tego okazały się fatalne: król dostał się do niewoli, w nozdrze wbito mu kółko i na linie jak niewolnika pognano do Babilonu. Po krótkim czasie został jednak uwolniony, zapewne wskutek złożenia nowej przysięgi wierności (zob. 2 Krn 33,11–13)¹³.

Dowodem lojalności wobec hegemonu bardzo często było wprowadzenie kultu boga Assura do własnej religii. Wyraźnym tego potwierdzeniem jest postawa judzkiego króla Achaza (734–728 r. przed Chr.), który ocalił swe państwo od najazdu przez Tiglatpilesera III nie przystępując do koalicji antyasyryjskiej, którą utworzyli król Damaszku Resin i król Izraela Pekach. Achaz musiał jednak zapłacić

¹³ Tamże, s. 249 n.

za to pewną cenę, czyniąc Judę państwem wasalskim Asyrii (zob. 2 Krl 16,7–9). Poważniejsze jednak następstwa tego kroku uwidoczniły się na polu religii. Choć nigdzie nie spotyka się wyraźnie obowiązku oddawania czci bogom asyryjskim, niemniej należy przypuszczać, że w akcie lojalności wobec dominanta uznawano wyższość tych bogów nad własnym bogiem. Nadto upokarzające położenie narodu judzkiego przyczyniło się do utraty ufności w moc JHWH, co było przyczyną szerzenia się kultów pogańskich rodzimych — kananejskich i zagranicznych.

W czasie pobytu w Damaszku, gdzie stanął przed Tiglatpileserem III i okazał mu hołd poddaństwa, Achaz sporządził rysunek ołtarza brązowego poświęconego bogom asyryjskim. Następnie nakazał ustawić kopię tego ołtarza na dziedzińcu świątyni jerozolimskiej, *by w dym obrócić swą ofiarę całopalną i ofiarę pokarmową oraz by wylać ofiarę płynną, a krwią swych ofiar biesiadnych skropić ołtarz* (zob. 2 Krl 16,10–16). Te poczynania Achaza można uważać za symboliczne gesty lojalności wobec Asyrii, jednak biorąc pod uwagę sugestywne wyrażanie swych uczuć i myśli w świecie semickim, należy przypuszczać, że taką postawę uważano powszechnie za niezwykle upokarzającą, a cały lud utrzymywał zapewne, że JHWH już nie ma władzy w swym domu¹⁴.

Oznaki lojalności władców Judy wobec Asyrii osiągnęły swój kulminacyjny punkt za czasów Manasses i Amona, którzy realizowali całkowicie odmienną politykę religijną niż ich poprzednik Ezechiasz. Przejawem tego było swobodne istnienie wszelkich kultów pogańskich tak kananejskich jak i asyryjskich (zob. 2 Krl 21,3–7). Nie należy przy tym sądzić, że było to świadome i celowe odejście od rodzimej religii jahwistycznej. JHWH jako Bóg narodowy odbierał nadal cześć od swych wyznawców, lecz obok innych bóstw. Hołdowanie kultom obcym należałoby w tym kontekście ujmować jako właśnie przejaw politycznego uzależnienia się od Asyrii¹⁵.

III. DOKONANIA KULTUROWE ASYRII

Wszyscy władcy asyryjscy jako politycy oraz wojownicy, którzy brutalnie obchodzili się ze swymi wrogami, mogą wzbudzać bardzo mało sympatii, albo w ogóle jej nie wywoływać. Jednak ich postępowanie mało odbiegało od ówczesnych postaw innych władców starożytnych. Istnieje przy tym także druga strona medalu, która ukazuje królów asyryjskich jako wysoce uzdolnionych organizatorów życia administracyjnego, kulturowego i nade wszystko jako wielkich budowniczych. Taką działalnością mógł poszczycić się także Sennaheryb, który otwiera fatalny w skutkach dla Syrii VII wiek przed Chr.

Jednym z największych jego dokonań inżynierskich było doprowadzenie wody do stolicy państwa Niniwy oraz położonych na północ od niej terenów za pomocą kanału Tebiltu. Aby uzyskać zaplanowany skutek, od strony północnej skonstruowano ujęcie wody w rzece Gomel i kanałem długości 50 km, do którego

¹⁴ J. Bright, *Historia Izraela*, Warszawa 1994, s. 284 n.

¹⁵ Tamże, s. 323.

dołączono po drodze pomniejsze strumienie, poprowadzono go przez pagórki do rzeki Chosr okalającej Niniwę. Po drodze należało dodatkowo pokonać dolinę o szerokości 280 m. W tym celu została zbudowana szeroka na 28 m grobla z ogromnych bloków wapiennych wsparta na licznych łukowatych przęsłach. Sennaheryb chwali się przy tym, że na dokonanie tego przedsięwzięcia potrzebował tylko 15 miesięcy. W celu uchronienia Niniwy przed powodziami założono niedaleko miasta sztuczne rozlewisko w formie porośniętego trzcina i licznymi roślinami wodnymi bagniska, które miało odbierać nadmiar wody w czasie wiosennych wylewów. Był to przy tym swego rodzaju rezerwat przyrody, ponieważ sprowadzono na ten teren wiele ptaków wodnych oraz zwierząt, a także zasadzono liczne rzadkie gatunki drzew. W ciągu następnych lat, wraz ze wzrostem zapotrzebowania na wodę, rozszerzano ów park przyrodniczy oraz rozbudowywano ujęcia wodne¹⁶.

Sennaheryb rozbudował także pałac królewski, którego ruiny do dzisiaj zdumiewają i fascynują. Potrzebował do tego tysięcy bloków kamiennych oraz płyt nie tylko do podwyższenia tarasów celem zniwelowania nierówności terenu, lecz także do upiększenia sal oraz do wykonania potężnych rzeźb. Liczne sale w pałacach królewskich ozdobione były wspaniałymi płaskorzeźbami, a wejść do nich strzegły potężne wyrzeźbione w kamieniu uskrzydłone byki z ludzkimi twarzami. Każda sala ozdobiona była tematycznie, na ścianach znajdowały się dopasowane treściowo reliefy. Można więc było zobaczyć wspaniałe sceny batalistyczne z wypraw Sennaheryba, krajobrazy z górami czy też widoki z rozlewiskami wodnymi. Obok tego przedstawiono roboty budowlane z zaakcentowaniem transportu ciężkich bloków kamiennych. Liczną grupę płaskorzeźb stanowią sceny religijne związane z mitologią asyryjską, na przykład walczące demony czy fantastyczne stworzenia¹⁷.

Na podstawie budowlanych dokonań Sennaheryb jawi się jako wielce utalentowany władca, który nie ograniczał się tylko do trzymania miecza w rękę, lecz dbał także o rozwój gospodarczy i kulturowy swego państwa. Niestety, nie zdołał jednak utrzymać wewnątrz swego kraju licznych drobnych i szybko tłumionych zamieszek, które w 681 r. przed Chr. doprowadziły do jawnego powstania, w wyniku którego został zamordowany przez swych synów (zob. 2 Krl 19,36–37). Następcą jego został jego syn Asarhaddon.

Nie był on tej samej miary co jego ojciec: niezdecydowany, bojaźliwy, zabobonny i często chorujący. Jednak i on osiągnął liczne sukcesy militarne. Wykazał się także działalnością budowniczą, o czym świadczą oficjalne sprawozdania królewskie i także listy zachowane na glinianych tabliczkach. Niewątpliwie jego działalność budowlana była znacznie skromniejsza niż jego ojca Sennaheryba. Można wspomnieć rozbudowę koszar w Niniwie wzniesionych przez poprzednika oraz rozpoczęcie odbudowy zniszczonego także przez niego Babilonu, gdzie zbudował świątynię Marduka. Wzniósł od nowa bądź odbudował także w Niniwie kilka świątyń oraz park. W mieście Assur zbudował świątynię dedykowaną

¹⁶ E. Cassin, J. Bottéro, J. Vercoutter, *Die Altorientalischen Reiche III*, Frankfurt/M. 1997, s. 72.

¹⁷ W. von Soden, *iw.*, s. 112–115.

narodowemu bogu Aszszurowi. Do swego programu odbudowy lub przebudowy Asarhaddon włączył również dwa inne miasta — Kalah i Arbela¹⁸.

Więcej danych istnieje o pozapolitycznej działalności Assurbanipala, który nie tylko planował nowe wyprawy wojenne, lecz także wykazywał bardzo duże zainteresowanie i znajomość szeroko rozumianą kulturą oraz sztuką, za czym przemawiają asyryjskie świadectwa piśmienne. Assurbanipal był przy tym jednym z nielicznych królów, który umiał pisać i czytać skomplikowane pismo klinowe, o czym z dumą donosi:

Nauczyłem się, co mądry Adapa mi przybliżył: przyswoilem ukryty skarb — całą sztukę pisania na tabliczkach, zostałem wtajemniczony (w wiedzę) o znakach na niebie i na ziemi, zabierałem głos w zgromadzeniu mędrców, razem z najbardziej doświadczonymi interpretatorami wątroby wyjaśniałem znaki na wątrobie. Umieję rozwiązywać skomplikowane, zagmatwane zadania dzielenia i mnożenia, zawsze uczyłem się mozolnie odczytywać kunsztownie zapisane tabliczki w trudno zrozumiałym języku sumeryjskim i akkadyjskim, posiadam wejrzenie w zapisane kamienie z czasów przed potopem, które całkowicie są niezrozumiałe¹⁹.

Charakter Assurbanipala znacznie odbiegał od asyryjskiej normy, według której poszczególni władcy byli niepohamowani w swym okrucieństwie i nienasyconej żądzy krwawego rozszerzania granic imperium. Assurbanipal był niewątpliwie bardziej powściągliwy i trzeźwy w ocenie aktualnej sytuacji, ale bez dalekowzroczności swego dziadka Sennaheryba, co w krótkim czasie doprowadziło do utraty politycznej i militarnej siły państwa, a w konsekwencji do jego upadku po śmierci króla. Pozapolityczna działalność Assurbanipala rozciągała się na szereg dziedzin szeroko rozumianej kultury. Przede wszystkim należy go zdefiniować jako wielkiego znawcę i opiekuna wszystkich ludzi sztuki, rzemiosła, kultury, a także dobrej rozrywki.

Od tej strony Assurbanipal dał się poznać już ponad półtora wieku temu, kiedy w połowie XIX wieku odkryto starożytną dumną Niniwę wraz ze słynną biblioteką króla wydobytą na światło dzienne po dwóch i pół tysiącleciach przez H. Rassama. Przedstawiając ogólnie działalność budowlaną króla można stwierdzić, że w znacznym stopniu przewyższył w tym względzie swoich poprzedników. Przede wszystkim dokończył rozpoczęte przez Asarhaddona prace budowlane zaniechane z powodu jego przedwczesnej śmierci. Kontynuował zatem przedsięwzięcia w Niniwie przy głównym pałacu królewskim oraz podjął się nowych zadań budowlanych w tym mieście. Królewska rezydencja była ostatnim tego typu przedsięwzięciem władcy: wyróżniała się mnogością olbrzymich tarasów, otoczona była wspaniałym parkiem, w którym znajdowały się egzotyczne drzewa, rośliny

¹⁸ ABD IV, s. 746.

¹⁹ Tłum. za: E. Cassin, J. Bottéro, J. Vercoutter, jw., s. 91 n.

i zwierzęta. Ściany niezliczonych wręcz pomieszczeń pałacowych pokryte były kamiennymi płytami z płaskorzeźbami sugestywnie ukazującymi sukcesy Assurbanipala.

Pałac w Niniwie nie był jedynym polem budowlanym króla. Kontynuował w tym mieście rozbudowę koszar, świątyń oraz pomniejszych rezydencji królewskich. Nie zaniedbał również pod względem budowlanym takich miast jak Assur, Arbela czy Kalah, osobiście patronując wszystkim pracom. W dalszym ciągu prowadził także szeroko zakrojone prace nad odbudową Babilonu²⁰.

Z imieniem Assurbanipala łączy się jednoznacznie przede wszystkim jego słynna biblioteka znajdująca się na terenie pałacu w Niniwie. Niezwykłość jej polega nie tylko na ilości oraz jakości przechowywanych tam świadectw literatury starożytnej, lecz także na jej umieszczeniu na terenie świeckim, poza okręgiem sacrum. Od tysiącleci bowiem tego rodzaju instytucje znajdowały się tylko przy świątyniach. Pionierskim także w postępowaniu Assurbanipala było zgromadzenie w jego bibliotece nie tylko dokumentów państwowych, lecz także umieszczenie na specjalne polecenie króla całej znanej wówczas literatury w języku sumeryjskim i akkadyjskim spisanej skomplikowanym pismem klinowym. Były to nie tylko teksty oryginalne istniejące w czasach współczesnych królowi, lecz także odpisy dawno nie istniejących już oryginałów.

Assurbanipal nie tylko zgromadził tysiące zapisanych tabliczek glinianych, lecz także wszystkie je skatalogował. Kiedy tekst jednej tabliczki przechodził na następną, stosowano „łapaną linię”, to znaczy powtarzano ostatnie słowa poprzedniej tabliczki na nowej, by nie zagubić wątku przy ewentualnym pomieszaniu się tabliczek. Jeśli pewna liczba tabliczek tworzyła serię, numerowano ją, tak jak dziś numeruje się strony książki lub tomy jakiejś serii. Każdej serii nadawano nazwę, która podawana była na początku i końcu każdej tabliczki. Często nazwą były początkowe słowa pierwszej tabliczki, jak do dzisiaj stosuje się w dokumentach papieskich. Na odpisach znajduje się również informacja o oryginale: skąd pochodzi, gdzie się aktualnie znajduje, w jakim jest stanie. Aby mieć pewność, że tekst nie zostanie sfalszowany, na końcu każdego z nich podawano liczbę wierszy²¹. W wypadku tekstu anonimowego podawano imię kopisty, a czasem także imię jego ojca i dziada. Podawano także datę spisania oryginału lub uczynienia kopii, co można porównać z dzisiejszym umieszczaniem daty wydania²².

Do najsłynniejszych utworów odnalezionych w bibliotece Assurbanipala, znanych każdemu interesującemu się kulturą starożytnego Orientu, należy niewątpliwie epos „Gilgamesz”, zawierający między innymi opowieść o potopie, oraz epos „Enuma eliś”, opowiadający o powstaniu świata²³. Oczywiście, pośród znanych dziś przeszło 25.000 tabliczek z biblioteki w Niniwie znajdują się także inne liczne twory: mity, zbiory wypowiedzi oraz opowiadań mądrościowych, hymny, modlit-

²⁰ ABD IV, s. 746.

²¹ Czynność podobna do izraelskich pisarzy i masoretów, którzy policzyli w każdej księdze Biblii hebrajskiej ilość logicznych fragmentów, wierszy, słów oraz liter.

²² M.A. B e e k, *An Babels Strömen*, München 1959, s. 104–108.

²³ Oba dzieła wydane po polsku. Pierwszy z nich przez J. Wittlina we Lwowie w 1922 r. oraz przez R. Stillera w Warszawie w 1967 i 1982 r.; drugi epos — przez J. Bromskiego w Warszawie w 1925 r., a jego reprint we Wrocławiu w 1998 r.

wy, które już wówczas należały do kulturowego dziedzictwa ludzkości i które dzisiaj w dużym stopniu je tworzą. Katastrofa Niniwy i pożerający ją w 612 r. przed Chr. pożar nie zniszczył owego dobra kulturowego, jak pożar biblioteki aleksandryjskiej wzniecony przez muzułmanów unicestwił tysiące papirusowych zwojów, ponieważ zapisane było w glinie. Dzięki niej więc ocalała duża część starożytnej literatury oraz świadectw codziennego życia.

Obfitość informacji o Assurbanipalu urywa się nagle w 639 r. przed Chr. po zniszczeniu potęgi Elamu. Wiadomo jeszcze tylko, że perski król Cyrus I (650–600 r. przed Chr.) próbował utworzyć koalicję z Asyrią przeciw Medii, lecz prawdopodobnie nie doszła ona do skutku. W tym momencie rozpoczyna się wielkie milczenie czasu i nie wiadomo, czy błyskawiczny upadek Asyrii rozpoczął się już w końcowych latach rządów Assurbanipala, czy dopiero po jego śmierci. W każdym razie działalność tego króla na niwie kultury i sztuki była ostatnim wspaniałym zrywem dumnej niegdyś Asyrii.

IV. UPADEK IMPERIUM

Po śmierci Assurbanipala rozpoczął się ostatni okres istnienia Asyrii na arenie świata. Następcami na tronie umierającego imperium zostali dwaj synowie ostatniego z potężnych władców: najpierw Assur-etil-ilani (626–623 r. przed Chr.), a po czterech latach — jego brat Sin-šari-iškun (623–612 r. przed Chr.). Na tronie babilońskim zasiadał Kandalanu (647–627 r. przed Chr.), który został wcześniej mianowany przez Assurbanipala królem południowej części imperium asyryjskiego. Został on jednak w wyniku rewolty strącony z tronu przez Nabopolassara (625–605 r. przed Chr.), który założył w Babilonii własną dynastię.

Nie była to jedyna czarna chmura nadciągająca nad Asyrię. Już w 630 r. przed Chr. pozostający dotychczas w przymierzu z imperium Scytowie splądrowali północne tereny państwa, a kilkanaście lat później uniezależniła się Syria. W ślad za nią poszły najpierw miasta fenickie, które czując słabość polityczną Asyrii odzyskały wolność. Ruchy wolnościowe dotarły także i do Palestyny, gdzie judzki król Jozjasz (641–609 r. przed Chr.) przywrócił nie tylko swobodę polityczną, lecz również i religijną²⁴.

Potężne dotychczas państwo mezopotamskie z trudem tylko utrzymywało swe tereny położone centralnie w Mezopotamii. Nowy król Babilonii nie patrzył obojętnie na te wydarzenia. Nawiązawszy kontakty z Medią, która wzrosła do lokalnej potęgi na Wyżynie Irańskiej za Kyaksaresa (625–585 r. przed Chr.), postanowił ostatecznie rozprawić się z podupadłą już Asyrią. Sin-šari-iškun, czując zbliżające się zagrożenie, zwrócił się o pomoc do egipskiego faraona Psametyka, który jednak nie chciał tak do końca angażować się w konflikt z nową babilońską siłą, stąd i jego pomoc nie przeważała szali w stronę Asyrii²⁵.

²⁴ J. Bright, *iw.*, s. 324–327.

²⁵ G. Roux, *iw.*, s. 305 n.

Po wieloletnich walkach, kiedy wojska asyryjskie od czasu do czasu odnosiły nikłe sukcesy, w 615 r. przed Chr. w wyniku zmasowanego ataku Medów zostało zniszczonych wiele asyryjskich miast leżących na północy kraju. Poruszając się dalej na południe zimą 614 r. przed Chr. zdobyli pradawną stolicę religijną Aszszur. Babilończycy pospiesznie wyszli na spotkanie wojsk Kyarksaresa (w Babilonie znany pod imieniem Umakitar), z którym zawarli przymierze przypieczętowane później małżeństwem syna Nabopolassara Nabuchodonozora z córką króla medyjskiego Amytis. W ten sposób los Asyrii został już przypieczętowany²⁶. Na ostateczny cios nie trzeba było długo czekać. Po trzech miesiącach oblężenia w 612 r. przed Chr. padło wreszcie centrum polityczne Asyrii — Niniwa²⁷. Splądrowane i zburzone dumne miasto dumnego imperium popadło w zapomnienie na przeszło dwa tysiące lat, kiedy dopiero w 1849 roku ery chrześcijańskiej łopata angielskiego podróżnika i odkrywcy Austena Henry Layarda na nowo wydobyła na światło dzienne starożytne miasto²⁸.

Zdawać by się mogło, że wraz ze śmiercią Sin-šari-iškuna w płomieniach ginącego miasta niczego więcej nie usłyszy się już o Asyrii. Tak jednak się nie stało. Jeden z generałów pobitej armii asyryjskiej skrył się w Haranie, gdzie ogłosił się królem przybierając imię Aššur-uballit II (611–609 r. przed Chr.) jako nawiązanie do wielkiego władcy asyryjskiego z XIV w. przed Chr., który uwolnił Asyrię spod władzy Hurytów. Babilończyk Nabopolassar nie patrzył beczynn timer na te poczynania. Jesienią 610 r. przed Chr. przy pomocy Medów zdobył Haran, z którego ostatni samozwańczy władca asyryjski ratował się ucieczką przez Eufrat do Syrii. Wspierany przez oddziały egipskie wysłane przez faraona Necho usiłował przedostać się do górnej Mezopotamii celem odzyskania Haranu. Posuwając się przez tereny Palestyny na dolinie Ezdrelon napotkał wojska judzkiego króla Jozjasza, który wydał mu bitwę, podczas której otrzymał śmiertelne rany (zob. 2 Krl 23,29–30; 2 Krn 35,20–27).

Ostatnie walki między dogorywającą Asyrią a Babilonią trwały jeszcze trzy miesiące po śmierci Jozjasza, w wyniku których ostatecznie Asyria i Egipt zostali odrzuceni za Eufrat. Usunięty w 606 r. przed Chr. od władzy Aššur-uballit ostatecznie zamknął dwutysiącletnią historię Asyrii. Teraz na politycznej scenie starożytnego Bliskiego Wschodu zmienił się układ sił i wyróżniały się trzy potęgi: Egipt, Babilonia i Persja. Taki układ polityczny nie zapewniał jednak stabilizacji sił, gdyż każde z tych państw dążyło do dominacji nad innymi. Także małe ludy zamieszkujące górzyste tereny bliskowschodnie łakomym okiem spoglądały na cywilizowane tereny leżące w żyznych dolinach starożytnego Bliskiego Wschodu. W takiej konstelacji politycznej żydowska Juda będzie tylko zabawką polityczną w rękach mocarstw²⁹.

²⁶ W. von Soden, jw., s. 138 n.

²⁷ Plastyczny opis jej upadku zob. księgę proroka Nahuma. Także W. Chrostowski, *Księga Nahuma jako świadectwo asyryjskiej diaspory Izraelitów*, w: tenże, *Asyryjska diaspora Izraelitów i inne studia*, Warszawa 2003, s. 81–89.

²⁸ Zdarzenia związane z odkryciem Niniwy zob. J. Meuszyński, *Odkrywanie Mezopotamii*, Warszawa 1977, s. 46–58.

²⁹ C. Schedl, jw., s. 256 n.

ASSYRISCHES IMPERIUM IM 7. JH. R. CHR.

ZUSAMMENFASSUNG

Seit 1900 v. Chr. dominierte Assyrien im westlichen Teil des alten Orients. Über Jahrhunderte erfreute es sich politischer und militärischer Erfolge. Das siebte Jahrhundert vor Chr. war für Assyrien das letzte in seiner Geschichte. Charakteristisch für die assyrischen Herrscher war ihre hegemoniale und expansive Politik gegenüber ihren Nachbarstaaten. Das spiegelte sich sogar in ihrer Titulatur wider: „Herrscher der vier Weltrichtungen“. Die letzten großen Könige Assyriens waren: Sanherib, Asarhaddon und Assurbanipal. Sanherib verlegte die Hauptstadt nach Ninive und belagerte erfolglos Jerusalem. Diese drei Könige beherrschten ein Reich, das sich bis nach Ägypten erstreckte. Unter Assurbanipal, der durch seine Gelehrsamkeit und große Bibliothek Berühmtheit erlangte, zeigten sich erste Anzeichen des Verfalls, die während der Rivalität seiner Söhne rasch fortschritten. Im Jahre 612 v. Chr. fiel Assyrien in die Hände Babyloniens und wurde für 25 Jahrhunderte vergessen. Heute kennt man von der ehemaligen Großmacht Assyrien nicht mehr seine politische Erfolge, sondern seine Kultur: zahlreiche Paläste und vor allem unschätzbare Bibliothek Assurbanipals mit ihrer Literatur. Dank dieser ist Assyrien nicht ganz in der Vergessenheit verschwunden, sondern lebt weiter als ein Beispiel der Unsterblichkeit der menschlichen Kultur.